

	The Journal of Deukhuri Multiple Campus [A Peer-Reviewed, Open-Access Multidisciplinary Journal] ISSN 2961-1741 (Print) Published by the Research Management Cell Deukhuri Multiple Campus Lamahi, Deukhuri, Dang (A Public Campus affiliated to Tribhuvan University)
---	---

स्नातक तहमा नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा शिक्षण सामग्रीको प्रयोगावस्था

शिव ओली

उपप्राध्यापक

देउखुरी बहुमुखी क्याम्पस लमही

<https://orcid.org/0009-0003-2324-9407>

Article History: Submitted Aug.23, 2025; Reviewed Nov 11, 2025; Revised Nov.17, 2025

Corresponding Author : Shiva Oli, E-mail: Shivaoli6906@gmail.com

सार सङ्क्षेप

यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य देउखुरी बहुमुखी क्याम्पस लमही, राप्ती बबई क्याम्पस तुलसीपुर र राप्ती शिक्षा क्याम्पस घोराही, दाङमा स्नातक तहमा नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा शिक्षण सामग्रीको प्रयोग अवस्था विश्लेषण गर्नु हो। अध्ययनले क्याम्पसहरूमा उपलब्ध शिक्षण सामग्रीको मात्रा, गुणस्तर, प्रयोग गर्ने तरिका र विद्यार्थी तथा शिक्षकहरूको प्रतिक्रिया समेटेको छ। अनुसन्धान मिश्रित विधि (Mixed Method) अन्तर्गत सञ्चालन गरिएको छ, जसमा सर्वेक्षण, अन्तर्वार्ता र अवलोकन विधि प्रयोग गरिएको छ। नमुना छनोटका लागि तीन क्याम्पसका शिक्षक र विद्यार्थीहरूलाई समावेश गरिएको थियो। नतिजाहरूले देखाए कि देउखुरी बहुमुखी क्याम्पसमा शिक्षण सामग्रीको उपलब्धता र प्रयोग उच्च रहेको छ जसले सिकाइ प्रक्रियामा सकारात्मक प्रभाव पारिरहेको छ। यस्तै, राप्ती बबई र राप्ती सामग्रीको कम उपलब्धता र कम प्रयोगका कारण शिक्षण गुणस्तरमा कमी देखिएको छ। शिक्षकहरूको तालिम अभाव र स्रोत व्यवस्थापनमा देखिएको कमजोरीले पनि शिक्षण सामग्रीको प्रभावकारी प्रयोगमा बाधा पुऱ्याएको पाइएको छ। यस अध्ययनले शिक्षण सामग्रीको पर्याप्त उपलब्धता, गुणस्तर सुधार, शिक्षकहरूको तालिम र क्याम्पसहरूबीच स्रोत परिचालन गर्ने व्यवस्थाको आवश्यकता औँल्याएको छ। उपयुक्त र प्रभावकारी शिक्षण सामग्रीले नेपाली भाषा शिक्षणमा सुधार ल्याउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ।

मुख्य शब्दहरू: शिक्षण सामग्री, नेपाली भाषा शिक्षण, स्नातक तह, प्रयोग अवस्था

परिचय

विषयवस्तु परिचय

शिक्षा कुनै पनि राष्ट्रको समग्र विकासको मेरुदण्ड हो, जसले सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक र राजनीतिक क्षेत्रलाई सशक्त बनाउँछ। शिक्षा माध्यमबाट मात्र मानिसहरूलाई आवश्यक ज्ञान, सीप, मूल्य र व्यवहार सिकाइन्छ, जसले उनीहरूको व्यक्तित्व विकास र समाजमा सफल जीवनयापनमा सहयोग पुऱ्याउँछ। त्यसैगरी भाषा शिक्षा एक विशिष्ट महत्वपूर्ण क्षेत्र हो, किनभने भाषा नै मानिसको चिन्तन, अनुभूति, सामाजिक अन्तर्क्रिया र ज्ञान सञ्चारको प्रमुख माध्यम हो। भाषा शिक्षा राम्रो र गुणस्तरीय हुनु भनेको मात्र भाषा सिकाउने

प्रक्रिया होइन, त्यो देशको सामाजिक र सांस्कृतिक पहिचानको संरक्षण र प्रवर्द्धनसँग पनि जोडिएको छ। नेपाली भाषा नेपालको राष्ट्रभाषा, राष्ट्रिय एकताको प्रतीक र सञ्चारको सबैभन्दा प्रभावशाली माध्यम हो। यसको अध्ययन र शिक्षणबाट मात्र एकतामय समाजको निर्माण सम्भव छ। यद्यपि, नेपाली भाषाको शिक्षण अहिले पनि विभिन्न चुनौतीहरू सामना गरिरहेको छ, जसमा प्रभावकारी शिक्षण पद्धति र शिक्षण सामग्रीको अभाव एक महत्वपूर्ण पक्ष हो पोखरेल), २०६८।(

स्नातक तहमा नेपाली भाषा शिक्षणमा, केवल अध्यापन पद्धति मात्र होइन, त्यसका लागि प्रयोग गरिने शिक्षण सामग्रीहरूले पनि सिकाइको प्रभावकारितामा ठुलो भूमिका खेल्दछन्। शिक्षण सामग्रीहरूले विद्यार्थीहरूलाई विषयवस्तु बुझ्न सजिलो बनाउने, उनीहरूको सिकाइ प्रक्रियामा सक्रियता ल्याउने र भाषा प्रयोगमा दक्षता अभिवृद्धि गर्ने काम गर्छन्। यसरी शिक्षक र विद्यार्थीबीचको अन्तरक्रियालाई सहज र अर्थपूर्ण बनाउन शिक्षण सामग्री अपरिहार्य साधन बन्न पुगेको छ उप्रेती), २०६५।(

शिक्षण सामग्रीको महत्त्व

शिक्षण सामग्रीलाई एउटा समग्र शिक्षा प्रविधिको अंगको रूपमा लिन सकिन्छ, जसमा पाठ्यपुस्तक, सन्दर्भ सामग्री, चार्ट, मोडल, श्रव्यदृश्य सामग्री-, प्रयोगात्मक उपकरण र डिजिटल माध्यमहरू पर्छन्। यी सबै सामग्रीहरूले विद्यार्थीको ज्ञान ग्रहणलाई सजिलो र प्रभावकारी बनाउने उद्देश्य राख्छन्। विशेष गरी, शिक्षण सामग्रीले विद्यार्थीको ध्यान केन्द्रित गर्न, सिकाइमा रुचि उत्पन्न गर्न र लामो समयसम्म ज्ञानको स्मरणशक्ति कायम राख्न सहयोग गर्छ शर्मा), २०७०।(

भाषा शिक्षणमा दृश्य सामग्रीहरू जस्तै चार्ट, भिडियो, अडियो क्लिपहरू, रचनात्मक अभ्यासका लागि खेल र डिजिटल उपकरणहरूको प्रयोगले सिकाइलाई थप रोचक र सार्थक बनाउँछ। शिक्षण सामग्री प्रयोग गर्दा सिकाइ प्रक्रिया पारम्परिक बोलीको प्रस्तुतीकरणबाट सक्रिय सहभागीतामा परिवर्तन हुन्छ, जसले विद्यार्थीलाई विचार विमर्श गर्न, प्रश्न गर्न र आफ्ना विचार व्यक्त गर्न प्रोत्साहित गर्दछ। यसले अन्ततः भाषा सीपहरूको वास्तविक उपयोगमा सुधार ल्याउने काम गर्दछ खनाल), २०६१।(

क्षेत्रीय सन्दर्भमा यसको आवश्यकता

नेपालको दाङ जिल्लामा अवस्थित देउखुरी बहुमुखी क्याम्पस (लमही), राप्ती बबई क्याम्पस (तुलसीपुर), र राप्ती शिक्षा क्याम्पस नेपाली भाषा (घोराही) ी शिक्षणमा स्थापित शैक्षिक संस्था हुन्। यी क्याम्पसहरू ग्रामीण तथा अर्ध-नगरीय क्षेत्रहरूमा अवस्थित भएकाले यहाँका विद्यार्थीहरूको सामाजिक, आर्थिक र शैक्षिक पृष्ठभूमि फरक-फरक छ। साथै, शिक्षण स्रोत र प्रविधिको पहुँचमा पनि ठुलो भिन्नता देखिन्छ गिरी), २०७२।(

यस क्षेत्रमा शिक्षण सामग्रीहरूको उपलब्धता, पहुँच, प्रयोगको शैली र प्रभावकारिताबारे स्पष्ट जानकारी कम छ। प्रायः शिक्षकहरू परम्परागत शिक्षककेन्द्रित विधि अपनाउने गरेका छन् र शिक्षण सामग्रीको

सीमित प्रयोग देखिन्छ। साथै, डिजिटल शिक्षण सामग्रीहरूको प्रयोग कम र प्रविधिको पहुँच न्यून रहेको पाइन्छ भण्डारी), २०७५।(

यी क्याम्पसहरूमा नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा शिक्षण सामग्रीको प्रयोगले कस्तो भूमिका खेलेको छ? विद्यार्थीहरूको भाषा सीप र सिकाइ प्रभावमा सामग्री प्रयोगको कस्तो प्रभाव परेको छ? कस्तो किसिमका सामग्रीहरू प्रयोगमा आएका छन्? यी प्रश्नहरूको उत्तर पत्ता लगाउनु आवश्यक छ। यस अनुसन्धानले क्षेत्रीय विशेषता सहित शिक्षण सामग्रीको प्रयोग र प्रभावकारितामा विश्लेषण गरी भविष्यमा नेपाली भाषा शिक्षणलाई थप प्रभावकारी बनाउने रणनीति र सन्दर्भहरू तयार गर्न सहयोग पुऱ्याउने विश्वास गरिन्छ।

पूर्वसमीक्षा

नेपाली भाषा शिक्षणमा प्रयोग गरिएका सामग्रीहरूप्रति विगतका अध्ययनहरू

नेपाली भाषा शिक्षणमा प्रयोग हुने सामग्रीहरूको प्रभावकारितासम्बन्धी अध्ययनहरू विगतमा विभिन्न शिक्षाविद्हरूद्वारा गरिएका छन्। प्रारम्भिक रूपमा भाषाशिक्षा परम्परागत व्याख्यानमुखी र पाठ्यपुस्तकमुखी भएको पाइन्छ, जहाँ शिक्षकको भूमिका केन्द्रमा हुने र विद्यार्थीहरू श्रोतामात्र हुने प्रवृत्ति देखिन्थ्यो उप्रेती), २०६५। तर पछिल्लो समय शिक्षण सामग्रीको प्रयोगले शिक्षणलाई बढी सहभागीमूलक(, अभ्यासात्मक र रुचिपूर्ण बनाउने कार्य गरेको पाइन्छ।

शर्मा ले गरेको एक अध्ययन अनुसार (२०७०), भाषाशिक्षणमा प्रयोग गरिने सामग्रीहरू — जस्तै फ्ल्यासकार्ड, चार्ट, श्रव्यदृश्य सामग्री-, रचना अभ्यासका लागि अभ्यासपुस्तिका आदिले विद्यार्थीको भाषा सीपमा उल्लेख्य वृद्धि भएको देखिएको छ। यस्तै भण्डारी आधारित शिक्षण सामग्रीको -ले प्रविधि (२०७५) प्रयोगले स्नातक तहमा विद्यार्थीको रुचि र सहभागिता वृद्धि गर्ने निष्कर्ष निकालेका छन्।

बास्तोला प्रस्तुत गरेको शोधमा ग्रामीण क्षेत्रका क्याम्पसहरूमा सामग्रीको अभाव ले (२०७१), प्रयोगको असमर्थता र स्रोत सीमितताको कारण शिक्षण प्रभावहीन भएको देखिएको छ। यस्तै, गिरी ले दाङ (२०७२) रहेको जिल्लाको केही क्याम्पसमा गरिएको अध्ययनमा शिक्षण सामग्रीको प्रयोग तुलनात्मक रूपमा न्यून, शिक्षकहरू सामग्री प्रयोग गर्न हिचकिचाउने तथा क्याम्पस प्रशासनले पनि आवश्यक सामग्रीमा पर्याप्त लगानी नगरेको उल्लेख गरेका छन्।

यसरी विगतका अध्ययनहरूले नेपाली भाषाशिक्षामा शिक्षण सामग्रीहरूको उपयोगिता स्पष्ट रूपमा देखाए पनि ग्रामीण र अर्धनगरीय क्याम्पसहरूमा यसको प्रयोग सन्तोषजनक देखिँदैन।

वर्तमान अध्ययनको आधारहरू

उपरोक्त अध्ययनहरूमार्फत प्राप्त ज्ञानलाई वर्तमान अनुसन्धानले थप विस्तार गर्ने प्रयास गरेको छ। विशेषतः देउखुरी बहुमुखी क्याम्पस (लमही), राप्ती बबई क्याम्पस (तुलसीपुर) र राप्ती शिक्षा क्याम्पस (घोराही) मा वर्तमान अवस्थामा नेपाली भाषाशिक्षणका क्रममा प्रयोग हुने सामग्रीहरू कति प्रभावकारी छन्,

कुन प्रकारका सामग्री बढी प्रयोगमा छन्, कुन समस्याहरू देखिएका छन्, भन्ने पक्षमा केन्द्रित रहेर यो अध्ययन गरिएको हो।

विगतका अध्ययनहरूमध्ये अधिकांश अध्ययनहरू विद्यालय तहमा केन्द्रित रहेका छन् भने केही मात्र स्नातक तहमा केन्द्रित छन्। त्यसैले स्नातक तहको नेपाली भाषाशिक्षणमा सामग्रीको प्रयोग सम्बन्धमा तथ्यपरक अध्ययनको खाँचो रहेको बुझिन्छ पोखरेल), २०६८खाँचोलाई सम्बोधन गर्दै। वर्तमान अध्ययनले यो(वास्तविक कक्षा कक्षीय अनुभव, शिक्षक र विद्यार्थीको धारणा तथा सामग्री प्रयोगको स्थिति विश्लेषण गर्ने लक्ष्य राखेको छ।

यस अध्ययनको विशेषता भनेको तीनवटै क्याम्पसहरूमा प्रत्यक्ष रूपमा तथ्यांक सङ्कलन गरी तुलनात्मक रूपमा विश्लेषण गर्नु हो, जसबाट शिक्षण सामग्रीको प्रयोग अवस्थाबारे यथार्थपरक चित्र प्रस्तुत गर्न सकिनेछ। साथै, यसले भविष्यमा शिक्षण सामग्रीको विकास, प्रयोग र नीतिगत निर्णयमा सहयोग पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ।

समस्याको विवरण

हालसम्म के-के भएको छ ?

नेपाली भाषाशिक्षाको क्षेत्रमा शिक्षण सामग्रीको महत्त्वबारे विभिन्न शिक्षाविद्हरूले प्रकाश पारिसकेका छन्। शिक्षण सामग्रीले कक्षा क्रियाकलापलाई बढी प्रभावकारी, सरस, सहभागीमूलक र विद्यार्थीमुखी बनाउने विश्वास गरिन्छ शर्मा), २०७०। विगतमा अधिकांश अध्ययनहरू विद्यालय तहसम्म सीमित रहे पनि केही (नुसन्धानकर्ताहरूले स्नातक तहमा सामग्रीको सीमित प्रयोग, शिक्षणमा एकरूपताको अभाव, र स्रोत अभावका समस्या औँल्याएका छन् गिरी), २०७२; पोखरेल, २०६८।(

यस्तै, भण्डारी सम्मत सामग्री प्रयोग गर्ने अभ्यास बढ्दो भए पनि ग्रामीण -ले प्रविधि (२०७५) न्यून रहेको बताएका छन्। शिक्षण सामग्रीलाई केवल पाठ्यपुस्तक वा लेखन क्याम्पसहरूमा यसको पहुँच बोर्डको रूपमा मात्र बुझिने प्रवृत्ति अझै कायम रहेको देखिन्छ। केही स्थानमा शिक्षण सामग्री भए पनि त्यसको प्रयोग नगर्ने, वा प्रयोग गर्ने सीपको अभाव हुनु, मुख्य समस्या हो बास्तोला), २०७१।(

अझ के गर्नुपर्ने छ ?

विगतका यस्ता अध्ययनहरूले समस्या पहिचान गर्न त मद्दत गरेका छन्, तर यस समस्याको व्यावहारिक समाधानका उपायहरू र स्थानीय सन्दर्भअनुसारको उपयुक्त रणनीति प्रस्तुत गर्न सकेका छैनन्। विशेषतः स्नातक तहमा नेपाली भाषाशिक्षणका क्रममा कस्ता सामग्री प्रयोग गरिन्छन्, शिक्षक र विद्यार्थीको दृष्टिकोण के छ, भन्ने प्रश्नहरू अझ गहिराइमा अध्ययन गर्नु आवश्यक छ।

त्यस्तै, सामग्रीको पहुँच, उपलब्धता, प्रयोगको प्रवृत्ति र त्यसले शिक्षणमा पार्ने प्रभाव बारे तथ्यपरक अनुसन्धानको खाँचो अझै खट्टिएको छ उप्रेती), २०६५ण सामग्रीमा विविधता ल्याउने। शिक्ष(, प्रविधिमैत्री बनाउने, र शिक्षकहरूलाई प्रयोग गर्न आवश्यक तालिम दिने जस्ता कामहरू गर्न बाँकी नै छन्।

क्षेत्रीय शिक्षण समस्याहरू

देउखुरी क्षेत्रका क्याम्पसहरू, देउखुरी बहुमुखी क्याम्पस (लमही), राप्ती बबई क्याम्पस (तुलसीपुर), र राप्ती शिक्षा क्याम्पस (घोराही) मा शिक्षण सामग्रीको प्रयोग सम्बन्धी समस्या केही विशिष्ट छन्। अधिकांश कक्षा परम्परागत प्रविधिमा सीमित छन्, प्रविधियुक्त सामग्री नहुँदा विद्यार्थीहरूलाई रुचि घट्ने र एकोहोरो वातावरण बन्ने समस्या देखिन्छ। शिक्षण सामग्री तयार पार्न आवश्यक स्रोत र तालिमको अभाव रहेको शिक्षकहरू स्वयंले पनि स्वीकार गरेका छन्।

शैक्षिक संस्थाहरूमा सामग्री खरिद तथा विकासमा बजेट नहुनु, प्रयोग हुने सामग्री सुरक्षित राख्ने प्रविधि नहुनु, र व्यवस्थापन कमजोर हुनु जस्ता क्षेत्रीय संरचनात्मक समस्याहरू रहेका छन् गिरी), २०७२। (साथै, नेपाली भाषाशिक्षण सामग्रीलाई सहायक उपकरण होइन, वैकल्पिक रूपमा बुझ्ने प्रवृत्तिले पनि यसको प्रयोगलाई अवरुद्ध गरेको देखिन्छ।

यसैले वर्तमान अध्ययनले यिनै समस्याहरूलाई केन्द्रमा राखी क्षेत्रीय सन्दर्भअनुकूल शिक्षण सामग्रीको प्रयोग अवस्थाको तथ्यपरक विश्लेषण गर्ने लक्ष्य राखेको छ।

अनुसन्धानका उद्देश्यहरू

मुख्य उद्देश्य

यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य दाङ जिल्लाका विभिन्न क्याम्पसहरूमा स्नातक तहमा नेपाली भाषा शिक्षणको क्रममा शिक्षण सामग्रीको प्रयोगको अवस्था मूल्याङ्कन गर्नु हो।

सहायक उद्देश्यहरू

मुख्य उद्देश्यलाई प्राप्त गर्नका लागि निम्न सहायक उद्देश्यहरू निर्धारण गरिएको छः

- (क) देउखुरी बहुमुखी क्याम्पस (लमही), राप्ती बबई क्याम्पस (तुलसीपुर), र राप्ती शिक्षा क्याम्पस (घोराही) मा हाल प्रयोग भइरहेका नेपाली भाषा शिक्षण सामग्रीहरूको प्रकार र स्वरूपको पहिचान गर्नु।
- (ख) शिक्षण सामग्री प्रयोग गर्ने सन्दर्भमा शिक्षक र विद्यार्थीको दृष्टिकोण र व्यवहारिक अनुभवहरू सङ्कलन र विश्लेषण गर्नु।
- (ग) शिक्षण सामग्रीको उपलब्धता, पहुँच, तथा प्रयोगमा देखिएका समस्याहरू र त्यसका सम्भावित समाधानका उपायहरूको सुझाव दिनु।
- (घ) शिक्षण सामग्रीको प्रभावकारिता र नेपाली भाषा सिकाइमा त्यसले पार्ने प्रभावको अध्ययन गर्नु।
- (ङ) शिक्षण सामग्री निर्माण, प्रयोग र व्यवस्थापनका लागि उपयुक्त रणनीति निर्माणमा सहयोग पुग्ने सिफारिसहरू प्रस्तुत गर्नु।

अनुसन्धानको विधि

अनुसन्धानको प्रकार

उक्त अध्ययन मिश्रित)Mixed Method) प्रविधिमा आधारित छ, जसमा गुणात्मक)Qualitative) र मात्रात्मक)Quantitative) दुवै प्रकारका विधिहरू प्रयोग गरिएका छन्। गुणात्मक पक्षले शिक्षण सामग्रीप्रतिको शिक्षकमात्र होइन विद्यार्थीको दृष्टिकोणलाई समेट्ने प्रयास गर्दछ भने मात्रात्मक पक्षले सामग्रीको प्रयोग आवृत्ति, प्रभावकारिता, पहुँचको अवस्था आदि तथ्याङ्कीय रूपमा प्रस्तुत गर्दछ)Creswell, 2014)।

नमुना छनोट प्रक्रिया

अनुसन्धानको क्षेत्र दाङ जिल्लाका तीन प्रमुख शैक्षिक संस्थाहरू:

- (क) देउखुरी बहुमुखी क्याम्पस, लमही
- (ख) राप्ती बबई क्याम्पस, तुलसीपुर
- (ग) राप्ती शिक्षा क्याम्पस, घोराही - मा केन्द्रित छ ।

यी क्याम्पसहरूबाट उद्देश्यपरक नमूना छनोट)Purposive Sampling) विधि प्रयोग गरी १२ जना नेपाली विषयका शिक्षकहरू र ६० जना स्नातक तहका विद्यार्थीहरूलाई अनुसन्धानको नमुनाका रूपमा चयन गरिएको छ। यसले अध्ययनलाई लक्षित र सान्दर्भिक बनाउने अपेक्षा गरिएको छ)Neuman, 2011)।

तथ्य सङ्कलनको उपाय

तथ्य संकलनका लागि निम्न विधिहरू अपनाइएको छ:

प्रश्नावली : शिक्षण सामग्रीको उपलब्धता, प्रयोगको आवृत्ति, प्रभाव र कठिनाइबारे जानकारी लिन विद्यार्थीहरूलाई लक्षित गरी बन्द)closed-ended) र खुला)open-ended) प्रश्नहरूको संयोजनसहित तयार गरिएको छ।

साक्षात्कार : नेपाली पढाउने शिक्षकहरूसँग अर्ध) संरचित-semi-structured) साक्षात्कार लिइएको छ जसले उनीहरूको अनुभव, व्यवहार र सल्लाहलाई स्पष्ट पारेको छ।

साक्ष्य आधारित अवलोकन : कक्षा शिक्षणमा सामग्री प्रयोगको वास्तविकता बुझ्न केही कक्षाहरू अवलोकन गरिएको छ)Patton, 2002)।

तथ्यांक विश्लेषणको योजना

तथ्य संकलनपछि संकलित तथ्यहरूलाई निम्न तरिकाले विश्लेषण गरिएको छ:

- मात्रात्मक तथ्यांकहरूलाई सांख्यिकीय विधिबाट)Statistical Method) विश्लेषण गरी प्रतिशत, औसत, आवृत्ति)frequency) आदिका रूपमा प्रस्तुत गरिएको ।
- गुणात्मक तथ्यहरूलाई विषयवस्तुगत वर्गीकरण)Thematic Categorization) र सामग्री विश्लेषण)Content Analysis) मार्फत व्याख्या गरिएको ।

- शिक्षक र विद्यार्थीका उत्तरहरूको तुलनात्मक विश्लेषण गरिनेछ ताकि शिक्षण सामग्री प्रयोगमा देखिने परिप्रेक्ष्यीय अन्तर स्पष्ट हुन सकोस्।

तथ्यहरू, नतिजा र छलफल

तथ्य प्रस्तुतिकरण

यस अनुसन्धान अन्तर्गत देउखुरी बहुमुखी क्याम्पस, राप्ती बबई क्याम्पस र राप्ती शिक्षा क्याम्पसका शिक्षक र विद्यार्थीहरूबाट संकलित तथ्याङ्कहरूलाई तालिका, ग्राफ र पाठ्य विश्लेषणमार्फत प्रस्तुत गरिएको छ।

तलको तालिकामा प्रत्येक क्याम्पसमा शिक्षण सामग्रीको उपलब्धता, शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूद्वारा यसको प्रयोग र सन्तुष्टि प्रतिशतलाई देखाइएको छः

तालिका १

क्याम्पस अनुसार शिक्षण सामग्रीको उपलब्धता र प्रयोग प्रतिशत

क्याम्पसको नाम	शिक्षक संख्या	विद्यार्थी संख्या	शिक्षण उपलब्धता (%)	सामग्रीको प्रयोग शिक्षक (%)	सामग्रीको प्रयोग गर्ने विद्यार्थी सन्तुष्टि (%)
देउखुरी बहुमुखी क्याम्पस	४	२०	७५	८०	७०
राप्ती बबई क्याम्पस	४	२०	६५	७०	६५
राप्ती शिक्षा क्याम्पस	४	२०	६०	६०	५५

यस तथ्याङ्कले देखाउँछ कि देउखुरी बहुमुखी क्याम्पसमा शिक्षण सामग्रीको उपलब्धता र प्रयोग सबैभन्दा उच्च छ, जसले उक्त क्षेत्रको शिक्षण वातावरणमा सकारात्मक प्रभाव पारिरहेको छ।

नतिजाहरूको विश्लेषण

शिक्षकहरूले बताएका अनुसार देउखुरी बहुमुखी क्याम्पसमा शिक्षण सामग्रीको व्यवस्थित उपलब्धताका कारण नेपाली भाषा शिक्षणमा सामग्रीको प्रयोग प्रभावकारी भएको छ। विद्यार्थीहरूले पनि यस क्याम्पसमा उपलब्ध सामग्रीहरूबाट सिकाइमा सहयोग पुगेको अनुभव गरेका छन्। राप्ती बबई क्याम्पसमा शिक्षकहरूलाई चाहिएको सामग्री पर्याप्त मात्रामा नपुग्दा शिक्षणमा चुनौती आएको छ भने विद्यार्थीहरूको सन्तुष्टि पनि अपेक्षाकृत कम देखिएको छ। यसले सामग्री अभावले सिकाइ प्रक्रिया कमजोर हुन सक्ने देखाउँछ। राप्ती शिक्षा क्याम्पसमा सामग्री उपलब्धता र प्रयोग दुवै न्यून रहेको पाइएको छ जसले सिकाइमा

नकारात्मक प्रभाव पारेको देखिन्छ। शिक्षकहरूलाई सामग्रीको अभावका कारण विधिवत् शिक्षणका लागि बाधा आएको अनुभव भएको छ (Sharma, 2019)।

क्षेत्रीय अन्तर

तीन क्याम्पसहरूबीचको तुलनात्मक अध्ययनले स्पष्ट पार्छ कि क्षेत्रीय भिन्नताले शिक्षण सामग्रीको उपलब्धता र प्रयोगमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ।

- (क) देउखुरी बहुमुखी क्याम्पसले आधुनिक र पर्याप्त शिक्षण सामग्री उपलब्ध गराउनेमा अग्रणी देखिएको छ। यसको कारण प्रबन्धकीय सुधार, स्थानीय स्रोतहरूको सदुपयोग र शिक्षकहरूको सक्रिय सहभागिता मानिन्छ।
- (ख) राप्ती बबई क्याम्पसमा स्रोतको अभाव, बजेटको कमी र सामग्री व्यवस्थापनमा कमजोरीले गर्दा सामग्री प्रयोगमा अवरोध आएको छ। यहाँ शिक्षकहरू आफ्नै प्रयासले अतिरिक्त सामग्री तयार पार्नुपर्ने अवस्था छ।
- (ग) राप्ती शिक्षा क्याम्पसमा शिक्षण सामग्रीको न्यून उपलब्धता र यसको प्रयोगको कम दरले विद्यार्थीहरूको सिकाइमा प्रभाव परेको देखिन्छ। यहाँ शिक्षण सामग्रीको पहुँच र गुणस्तर दुवैमा सुधार आवश्यक छ।

यी क्षेत्रीय अन्तरहरूले सिकाइ वातावरण र शिक्षण परिणामहरूमा फरक पारेको छ भन्ने तथ्यलाई पुष्टि गर्छन्। साथै यसले स्थानीय स्तरमा शिक्षण सामग्री व्यवस्थापन र निर्माणमा लक्षित ध्यान दिनुपर्ने आवश्यकता देखाउँछ (Koirala, 2018)।

नतिजासँग मेल खाने व्याख्या

यस अनुसन्धानका नतिजाहरूले विश्वसनीय अध्ययनहरूमा उल्लेखित सिद्धान्तहरूसँग मेल खान्छन्। शिक्षण सामग्रीको उचित र नियमित प्रयोगले सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउने कुरा व्यापक रूपमा मानिन्छ (Creswell, 2014; Patton, 2002)।

यस अध्ययनले पनि पुष्टि गरेको छ कि सामग्रीको अभाव वा अपुरोपनले शिक्षक र विद्यार्थी दुवैलाई असहज बनाएको छ र सिकाइ प्रक्रियामा बाधा पुऱ्याएको छ। शिक्षकहरू प्रायः आफ्ना स्रोत वा अनुभवमा निर्भर रहनुपरेकोले शिक्षणको गुणस्तरमा असमानता देखिन्छ।

विद्यार्थीहरूले पनि राम्रो सामग्री नपाउँदा सिकाइमा कमी देखिएको र रुचि घटेको प्रतिक्रिया दिएका छन्। यसले शिक्षक-विद्यार्थी दुवैलाई उपयुक्त सामग्री उपलब्ध गराउनु कति महत्वपूर्ण छ भन्ने कुरालाई जोड दिएको छ। साथै, शिक्षकहरूको तालिम र पेशागत विकास, सामग्री निर्माणमा स्थानीय सहभागिता र संसाधन व्यवस्थापन सुधार गर्दा मात्र शिक्षण सामग्रीको प्रभावकारिता बढ्ने निष्कर्ष प्राप्त भएको छ (Thapa & Gautam, 2020)।

समग्रमा, क्षेत्रीय क्याम्पसहरूमा शिक्षण सामग्रीको गुणस्तर, पहुँच र प्रयोगमा सुधार गर्दा नेपाली भाषा शिक्षणको गुणस्तर र परिणामहरूमा सकारात्मक प्रभाव पर्न सक्ने देखिन्छ। यसले भाषा शिक्षणको प्रभावकारिता र विद्यार्थीहरूको सिकाइ उत्साह दुवैलाई प्रोत्साहित गर्न सक्ने स्पष्ट सन्देश दिन्छ।

निष्कर्ष

प्रमुख निष्कर्षहरूको सारांश

यस अनुसन्धानले देउखुरी बहुमुखी क्याम्पस लमही, राप्ती बबई क्याम्पस तुलसीपुर र राप्ती शिक्षा क्याम्पस घोराही दाङका शिक्षक र विद्यार्थीहरूलाई लक्षित गरी नेपाली भाषा शिक्षणमा प्रयोग हुने शिक्षण सामग्रीको प्रयोगावस्थाको अध्ययन गरेको छ। तथ्याङ्क विश्लेषणबाट थाहा भयो कि प्रत्येक क्याम्पसमा शिक्षण सामग्रीको उपलब्धता, प्रयोग र विद्यार्थीहरूको सन्तुष्टि स्तर फरक-फरक छ।

- (क) देउखुरी बहुमुखी क्याम्पसमा शिक्षण सामग्रीको उपलब्धता र प्रयोग उच्च स्तरमा छ र यसले सिकाइ प्रक्रियामा सकारात्मक प्रभाव पारेको छ।
- (ख) राप्ती बबई क्याम्पसमा सामग्रीको कमीका कारण प्रयोग र विद्यार्थी सन्तुष्टि अपेक्षाकृत कम छ।
- (ग) राप्ती शिक्षा क्याम्पसमा सामग्रीको न्यून उपलब्धता तथा कम प्रयोगले सिकाइमा अवरोध आएको देखियो।

यी तथ्यहरूले शिक्षण सामग्रीको उचित व्यवस्थापन र उपयोगले नेपाली भाषा शिक्षणमा गुणस्तर सुधार गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने कुरा पुष्टि गरेका छन्।

नयाँ पत्ता लागेका पक्षहरू

अनुसन्धानको क्रममा केही नयाँ पक्षहरू पनि पत्ता लागेका छन्:

- (क) क्षेत्रीय क्याम्पसहरूबीच शिक्षण सामग्री व्यवस्थापनमा व्यापक भिन्नता रहेको छ, जसले स्थानीय स्रोत र व्यवस्थापन क्षमतामा फरक देखाउँछ।
- (ख) शिक्षकहरू प्रायः उपलब्ध सामग्रीभन्दा बढी आफ्नै अनुभव र स्रोतमा निर्भर रहनु पर्ने अवस्था छ, जसले शिक्षा प्रक्रियामा असमानता र बाधा निम्त्याएको छ।
- (ग) विद्यार्थीहरू शिक्षण सामग्रीको अभावमा सिकाइमा रुचि घटाउने र परिणाममा प्रभाव पर्ने प्रतिक्रिया दिएका छन्।
- (घ) क्याम्पसहरूमा सामग्री निर्माण र व्यवस्थापनको लागि तालिम र व्यावसायिक विकासको कमी छ, जसले दीर्घकालीन सुधारमा चुनौती निम्त्याउँछ।

नतिजासँग नमेलिएका तथ्यहरूको व्याख्या

यस अध्ययनका केही तथ्यहरू अन्य समान विषयका अध्ययनहरूसँग पूर्ण रूपमा मेल नखाने देखिएका छन्। उदाहरणका लागि, केही पूर्वअध्ययनहरूले सबै क्याम्पसहरूमा समान रूपमा पर्याप्त शिक्षण

सामग्री उपलब्ध रहेको उल्लेख गरे पनि यस अनुसन्धानले क्षेत्रीय भिन्नताको स्पष्ट प्रमाण देखाएको छ (Sharma, 2019; Koirala, 2018)। यो भिन्नता सम्भवतः स्रोत व्यवस्थापन, बजेटको उपलब्धता र स्थानिय प्रशासनिक क्षमताको फरक हुनसक्छ। साथै, शिक्षकहरूको व्यक्तिगत मेहनत र सामग्री सिर्जनाको भिन्न स्तरले पनि यस्तो मतभेद ल्याएको हुनसक्छ। यसले अनुसन्धानका निष्कर्षहरूलाई क्षेत्रीय सन्दर्भमा हेर्नुपर्ने आवश्यकता स्पष्ट पारेको छ।

सुझावहरू

यस अनुसन्धानको आधारमा तलका केही सुझावहरू प्रस्तुत गरिन्छः

- (क) सबै क्याम्पसहरूमा पर्याप्त र गुणस्तरीय शिक्षण सामग्री उपलब्ध गराउन स्थानीय सरकार र शिक्षण संस्थाहरूले थप पहल गर्नुपर्नेछ।
- (ख) शिक्षकहरूलाई शिक्षण सामग्री निर्माण र व्यवस्थापनमा तालिम प्रदान गरी व्यावसायिक विकासलाई प्रोत्साहन गर्न आवश्यक छ।
- (ग) सामग्री उपलब्धतामा भएको असमानता कम गर्न स्रोतहरूको न्यायसंगत वितरण र प्रबन्धकीय सुधार गर्नुपर्छ।
- (घ) विद्यार्थीहरूको सिकाइ आवश्यकताअनुसार नयाँ, आधुनिक र सृजनात्मक शिक्षण सामग्री विकास गर्न ध्यान दिनुपर्छ।
- (ङ) क्याम्पसहरूबीच सहयोगात्मक नेटवर्क निर्माण गरी उत्तम अभ्यास र स्रोतहरू साझेदारी गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्नेछ।

यी सुझावहरू कार्यान्वयनमा आएमा स्नातक तहमा नेपाली भाषा शिक्षणमा शिक्षण सामग्रीको प्रयोगावस्थामा सुधार हुनेछ र यसले विद्यार्थीहरूको सिकाइ परिणामलाई सकारात्मक रूपले प्रभावित पार्नेछ।

सन्दर्भ सूची (References)

- बास्तोला, क. (२०६७)। ग्रामीण शिक्षण संस्थामा सामग्रीको अभाव र समाधान। *शिक्षा शोध पत्रिका*, ५(२), ४२-५५।
- खनाल, च. (२०६१)। *शिक्षण प्रविधि र प्रभावकारी शिक्षण सामग्री प्रयोग*। काठमाडौं: शैक्षिक प्रकाशन।
- गिरी, ज. (२०७२)। *दाङ जिल्लाको शैक्षिक अवस्थाको एक अध्ययन*। तुलसीपुर: राप्ती अनुसन्धान केन्द्र।
- भण्डारी, ह. (२०७५)। भाषा शिक्षणमा प्रविधिको प्रयोग। *शिक्षा समीक्षा*, ८(१), १५-२३।
- पोखरेल, म. (२०६८)। स्नातक तहको नेपाली भाषा शिक्षण: समस्या र समाधान। *नेपाली अध्ययन*, ३(२), ५१-६२।
- शर्मा, न. (२०७०)। *अधिगम मनोविज्ञान र शिक्षण सामग्री*। काठमाडौं: शिक्षा विभाग, त्रिवि।

उप्रेती, प. (२०६५)। *भाषा शिक्षणमा शिक्षण सामग्रीको भूमिका*। काठमाडौं: त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय।

अधिकारी, स. (२०७१)। विद्यालय तहमा शिक्षण सामग्रीको प्रभावकारिता। *शिक्षा जर्नल*, ६(१), २७-३८।

न्यौपाने, र. (२०७३)। विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण र सामग्री विकास। *शैक्षिक विमर्श*, ४(२), ६५-७६।

पौडेल, क. (२०६८)। *नेपाली भाषा शिक्षण विधि*। पोखरा: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार।

ढकाल, ट. (२०७४)। ग्रामीण विद्यालयमा शिक्षण-अधिगम प्रक्रिया। *शिक्षा चिन्तन*, ७(१), ४४-५६।

केसी, एल. (२०७०)। माध्यमिक तहमा भाषा शिक्षणका चुनौतीहरू। *नेपाली शिक्षा*, ५(३), १८-२८।

गुरुङ, स. (२०७२)। प्रविधिमैत्री शिक्षण सामग्रीको विकास। *शिक्षा समीक्षा*, ६(२), ३३-४५।

श्रेष्ठ, ड. (२०७६)। *आधुनिक शिक्षण विधि र सामग्री*। भक्तपुर: शैक्षिक अनुसन्धान परिषद्।

लामिछाने, प. (२०७३)। शिक्षण सामग्री र विद्यार्थी उपलब्धि बीचको सम्बन्ध। *शिक्षा अनुसन्धान पत्रिका*, ४(१),

५८-६८।